

й нормативно-правової бази, що регулює надання у власність земельних ділянок, тісна взаємодія з іншими суб'єктами запобігання злочинам у сфері земельних відносин (зокрема, Держкомземом та Держземінспекціями), врахування працівниками ОВС таких прогалин, як відсутність єдиного підходу прокурорів різних районів щодо наявності в матеріалах дослідчої перевірки інформації, необхідної для порушення кримінальної справи за ст. 197¹ КК України, часта (порівняно з іншими злочинами проти власності) зміна сум завданих злочином матеріальних збитків під час досудового та судового слідства, та необхідності протистояння потужному впливу корупційних зв'язків осіб, що вчиняють ці злочини. Ці особливості відрізняють запобіжну діяльність ОВС самовільному зайняттю земельних ділянок та самовільному будівництву від запобіжної діяльності іншим злочинам.

Основними шляхами вдосконалення внутрішньовідомчої взаємодії підрозділів ОВС щодо спеціально-кримінологічного запобігання самовільному зайняттю земельних ділянок та самовільному будівництву, є: підвищення ефективності практики фактичного, а не формального виконання вимог ст.ст. 114, 118, 23 та 23-1 КПК України та посилення контролю за їх виконанням з боку керівників відповідних підрозділів; зміна критеріїв оцінки ефективності діяльності підрозділів ОВС; підвищення рівня кваліфікації тих працівників СВ, БЗБЕЗ, БОЗ та ДІМ, діяльність яких спрямована на виявлення, розслідування та запобігання цим злочинам.

**УДК 343.98 ■ ДЖЕРЕЛА ТА ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ
Б.В. Щур КРИМІНАЛІСТИЧНИХ МЕТОДИЧНИХ РЕКОМЕНДАЦІЙ**

Узагальнюючи погляди провідних вчених-криміналістів аналізується особливості їх формування, система їх джерел, автор висловлює бачення реалізації криміналістичних методичних рекомендацій у розслідуванні злочинів.

Ключові слова: криміналістика, методика розслідування, криміналістичні методичні рекомендації, криміналістична діяльність, діяльність по розслідування злочинів.

Обобщая взгляды известных ученых-криминалистов анализируется особенности их формирования, системы источников, автор излагает взгляд реализации криминалистических методических рекомендаций при расследовании уголовных дел.

Ключевые слова: криминалистика, методика расследования, криминалистические методические рекомендации, криминалистическая деятельность, деятельность по расследованию преступлений.

Summarizing looks of leading scientists criminal lawyer, analysed feature of their forming, system of their sources. An author expresses vision of realization of criminalistics methodical recommendations in investigation of crimes.

Key words: criminalistics, methodology of investigation, criminalistics methodical recommendations, criminalistics activity, activity from investigation of crimes.

Постановка проблеми. Одним з найважливіших завдань розвитку криміналістики було і залишається розширення та поглиблення дослідження теоретичних проблем науки, котрі стосуються як загальних, так і окремих розділів, у тому числі й криміналістичної методики розслідування злочинів. Криміналістика за історично короткий час пройшла шлях від науково-технічної дисципліни, яка виконувала суто допоміжні практичні завдання під час розслідування різних подій, до методологічно зрілої системи знань, розвинутими пізнавальними, інформаційними і прогностичними функціями [1, с. 41]. На даний час існує потреба перегляду даних теорії та практики, а також уточнення і доповнення традиційних рішень додатковими, розробки дієвих, рекомендацій розслідування злочинів. Зокрема свідча та судова практика свідчать, що протидія злочинності може бути ефективною лише за умови подальшого вдосконалення методик розслідування окремих видів злочинів з урахуванням основоположних і новітніх надбань, досягнень та розробок вітчизняної та закордонної криміналістики.

Стан дослідження. У криміналістичній методиці протягом багатьох років дискусійним питанням є проблема дослідження та розробки категорії окрема криміналістична методика, її структури та змісту. Вирішення цієї проблеми сприятиме роботі практичних підрозділів, на які покладено завдання протидіяти злочинам, викривати винних, притягувати їх до кримінальної відповідальності. Питання методики розслідування злочинів взагалі, окремих криміналістичних методик зокрема досліджували вчені-криміналісти Ю.П. Аленін, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, А.В. Дулов, В.А. Журавель, Г.Г. Зуйков, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, А.М. Кустов, В.В. Лисенко, А.Ф. Лубін, І.М. Лузгін, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, В.О. Образцов, М.В. Салтєвський, В.В. Тищенко, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та ін. Однак і надалі залишається дискусійним, а значить і таким, що потребує дослідження питання криміналістичних методичних рекомендацій, їх джерел та способів реалізації у процесі розслідування кримінальної справи. Власне висвітлення вказаної проблеми і є **метою** цієї публікації

Виклад основних положень. Кінцевим продуктом криміналістичної науки, що поступає на озброєння слідчо-судової практики є окремі криміналістичні методики у зміст яких на основі положень та висновків загальних та окремих криміналістичних теорій комплексуються у криміналістичні рекомендації щодо здійснення судового дослідження та попередження злочинів [2, с. 166]. Визначено, що загальна теорія криміналістики - це

система її світоглядних принципів, теоретичних концепцій, категорій, понять, методів та зв'язків визначень та термінів наукове відображення всього предмета криміналістики. Загальна теорія служить методологічною основою криміналістики. Окремі криміналістичні теорії, що є підлеглими по відношенню до загальних теорій, в свою чергу, можуть розрізнятися по ступені узагальнення свого предмета. Окремі криміналістичні теорії у своїй сукупності виступають як теоретична основа розробки та застосування засобів та методів розслідування та попередження злочинів. Вочевидь мова йде про окремі криміналістичні методики в тому числі і криміналістичні методичні рекомендації.

У структуру криміналістичної методики традиційно показують, формують дві частини: загальну та особливу.

Загальна частина містить базові положення що пред'являються до усієї криміналістичної методики. Особлива частина криміналістичної методики це власне її складові: методика розслідування окремих груп, видів злочинів. Методики базуються на нормативних джерелах (Конституції України, законах), а також наукових положеннях криміналістичної техніки і тактики, слідчій практиці розслідування окремих видів злочинів, результатах наукових досліджень у сфері удосконалення технології розслідування злочинів за активного творчого використання досягнень у сфері природних, технічних і гуманітарних наук [3, с. 237-239].

Формування окремих методик розслідування злочинів передбачає розробку найбільш ефективних методів і засобів розслідування, побудову криміналістичної характеристики, оптимізує сам процес розслідування кримінальних справ конкретної категорії на основі використання даних про типові слідчі ситуації, типових комплексів слідчих версій, організаційних і оперативно-розшукових заходів, тактичних операцій тощо. Для того щоб успішно вирішувати практичні завдання з розслідування злочинів тої чи іншої категорії, необхідно знати слідчу практику, мати у своєму розпорядженні при розслідуванні дані про досвід розкриття аналогічних злочинів. У криміналістиці є потреба вивчення і постійного узагальнення досвіду розслідування конкретних видів злочинів, встановлення найбільш типових даних про злочин (спосіб вчинення та приховування злочину, механізм і обстановка вчинення злочину та ін.), на основі яких розробляються науково-обґрунтовані рекомендації до ефективного розкриття злочинів. Тобто формуються власне методики розслідування окремих видів злочинів. Методика є складною сукупністю теоретичних положень, які перевірені практикою та як наслідок складають самостійний розділ науки криміналістики [4, с. 3].

Формуючи методику розслідування окремих видів злочинів, слід дотримуватися послідовності, наступальності, об'єктивності та раціональності методики. Її науково-практичної обґрунтованості. Розробка методики розслідування окремих видів злочинів часто йде довільно та не завжди

правильним шляхом. Між тим продуктивність роботи в цій галузі вимагає, щоб була певна направленість, цілеспрямованість, певні стійкі принципи, на підставі яких будуть розроблятися проблеми окремої методики [5, с. 43].

Цілком погоджуємось з позицією Смалъ І.В., що виділяє ряд загальних положень, на які необхідно спиратися у формуванні окремих методик розслідування злочинів.

1. Правовою підставою формування методики є норми кримінально-го законодавства, що визначають склад злочину, а також норми кримінально-процесуального законодавства, які визначають завдання кримінального судочинства, правила діяльності органів і посадових осіб, що здійснюють розслідування, предмет, межі і засоби доказування у кримінальних справах. Висновки і рекомендації щодо методики розслідування повинні бути науково обґрунтованими і достовірними. Для дотримання цієї вимоги до формування методики необхідно створити певну інформаційну базу, що включає:

- а) узагальнення досвіду розслідування справ певної категорії;
- б) узагальнення й аналіз способів вчинення цих злочинів та інших обставин, що дозволяють розробити криміналістичну характеристику;
- в) вивчення спеціальної та суміжної літератури з урахуванням категорії злочину;
- г) виявлення відповідних закономірностей, тенденцій та ознак, характерних для цих злочинів.

2. Індивідуальність і динамічність методики. Застосовуючи загальні положення методики розслідування, потрібно у всіх випадках виходити з конкретної справи, з обставин, за яких вона виникла, що у своїй сукупності визначають специфіку і своєрідність розслідування кожного злочину.

3. Методика розслідування повинна містити в собі рекомендації щодо проведення таких дій і заходів, цілеспрямована послідовність яких виключить необґрунтоване дублювання, забезпечить оперативність, швидкість, повноту, точність і економічність розслідування.

4. Планомірність методики дозволить за короткий період всебічно, повно й об'єктивно досліджувати коло обставин, що входять у предмет доказування за розслідуваним злочином. Необхідно формувати методику таким чином, щоб її застосування забезпечувало швидке і повне розкриття злочину, встановлення всіх епізодів і фактів злочинної діяльності, викриття всіх осіб, що брали участь у вчиненні і прихованні злочину, відшкодування заподіяного збитку.

5. У побудові методики варто враховувати, що завданням слідчого, дізнавача є не тільки розкрити конкретний злочин, а й запобігти вчиненню аналогічних злочинів і тим самим активно сприяти зміцненню правопорядку та викоріненню злочинності. Тому закон зобов'язує слідчого (дізнавача) в процесі розслідування виявляти причини й умови, що сприяють вчи-

ненню злочину, вживати заходів щодо їх усунення [6, с. 17-18].

Слід погодитись з позицією Белкіна Р.С., що окрема криміналістична методика це система елементів, що по-перше є взаємопов'язані, а по-друге є такими що, визначають один одного. Вона має певну структуру, у відповідності до якої елементи розташовуються в послідовності, що формує підсистеми [2].

Ми підтримуємо думку, що елементами системи повинні виступати не криміналістичні прийоми і засоби, не слідчі чи інші дії, а криміналістичні (методичні) рекомендації, тобто науково-обґрунтовані та апробовані практикою поради які стосуються організації розслідування, вибору та застосуванню техніко-криміналістичних засобів та криміналістичних прийомів. Таким чином система представляє собою комплекс порад - рекомендацій, що відображає типові для розслідування злочинів певного виду. Відповідно на основі визначення криміналістичної методики як розділу науки виводиться уявлення про окремі криміналістичні методики як типізовану систему методичних (науково-практичних) рекомендацій по організації та здійсненню розслідування, попередження окремого виду чи групи злочинів.

У системі джерел формування криміналістичних методичних рекомендацій норми права відіграють визначальну роль. Норми кримінального права окрім своєї класифікаційної ролі наповнюють необхідним змістом загальну формулу предмета доказування, що визначена нормами кримінально-процесуального права, таким чином відповідно визначають мету процесу розслідування як види діяльності. Погоджуємось з позицією, проте, що слідчий не розслідує справу взагалі, а встановлює випадки коли було вчинений злочин, шляхом його розслідування через факти які мають кримінально-правове значення, доказують наявність в діях особи винуватого обтяжуючі чи пом'якшуючі обставини.

Норми кримінально-процесуального права визначають загальну процедуру розслідування, вичерпним способом визначає коло слідчих дій за допомогою яких здійснюється процес доказування, визначають загальну формулу предмета доказування на базі якої криміналістична методика розробляє коло обставин, що підлягають з'ясуванню по кожній конкретній категорії кримінальних справ, що фактично є елементом криміналістичної характеристики злочину та вимоги кримінально-процесуального закону всебічно, повно та об'єктивно встановити обставини справи, швидко та повно розкрити злочин, викрити винних.

Наступним джерелом визначена слідчо-судова практика, яка розглядається і як джерело криміналістичних рекомендацій і критерій їх істинності та ефективності. Однак визначається необхідність вивчення не практики взагалі а цілеспрямованого систематизованого накопичення, аналізу та узагальнення даних по:

- способам вчинення та приховування злочинів;

- ознаки злочину, його вчинення та укриття його певним способом;
- типовий зміст вихідних даних при порушенні кримінальної справи окремих видів та категорій;
- застосування на практиці прийомів та засобів розкриття та розслідування виду злочину.

Складні двосторонні зв'язки існують між методикою та загальною теорією криміналістики як цілісного відображення предмета цієї науки. погоджаємось з концепцією Р.С.Белкіна про те, що загальні положення криміналістичної методики є фактично "екстрактом" з окремих криміналістичних теорій система яких і утворює загальну теорію криміналістики. Як наслідок ці положення являються базою всіх окремих криміналістичних методик відповідно слугують базою для розробки нових окремих криміналістичних рекомендацій. В свою чергу окремі криміналістичні методики та їх рекомендації визначають емпіричний матеріал для теоретичних узагальнень та висновків [2].

Очевидно, що постає питання про потребу дослідження специфіки розслідування злочинів як самостійного виду соціально-значимої діяльності з одного боку та форми реалізації методичних рекомендацій розкриття та розслідування конкретного виду злочинів з іншого.

Звернемо увагу, що предмет сучасної криміналістичної науки більшістю вчених визначається через вказівку на потребу вивчення закономірностей різних видів злочинної діяльності, а також діяльності щодо збирання, дослідження, оцінки та використання доказової та іншої інформації, діяльності щодо розкриття, розслідування та попередження злочинів, пошуково-пізнавальної кримінально-процесуальної діяльності.

Вважаємо, що успішне вирішення завдань протидії злочинності можливе лише на дійсно науковому рівні з використанням розробки різних наук, що забезпечують формування комплексу різних знань. Науковий аналіз сучасного стану протидії злочинності демонструє, що в даній сфері здійснюються різноманітні види правової, практичної, пізнавальної діяльності. Серед них особливе місце відводиться діяльності, що називають "криміналістичною діяльністю".

У літературі під криміналістичною розуміють професійну діяльність, систему пізнавальних та практичних дій, операцій та методик скерованих на вирішення криміналістичних завдань, які виникають при розкритті, розслідуванні та попередженні злочинів [8, с. 14]. Однак самостійним видом криміналістичної діяльності, що здійснюється спеціальними суб'єктами в рамках кримінального судочинства засобами системи певних дій є діяльність по розслідуванню злочинів.

Загалом мета діяльності щодо розслідування злочинів звичайно визначається як мета відповідної стадії кримінального процесу, на якій у встановленому законом процесуальній формі здійснюється цей вид діяльності. Кінцеву мету розслідування визначено повне та достовірне встанов-

лення обставин справи, що підлягають доказуванню. Однак крім кінцевої правової мети в структурі діяльності щодо розслідування злочинів виділяють проміжну мету: тактичну, що обумовлюється ситуаціями, які складаються у процесі розслідування кримінальної справи [7, с. 18-19].

Вважаємо, що при розслідуванні злочинів як вид криміналістичної діяльності для досягнення мети цього розслідування фактично використовуються криміналістичні методичні рекомендації. Однак крім того при розробці нових окремих криміналістичних методик і на їх основі ці рекомендації апробовуються, що дає можливість з'ясувати їх ефективність та доцільність.

Висновок. Таким чином практичне досягнення мети розслідування злочинів забезпечують засоби криміналістичної діяльності зокрема щодо розслідування кримінальної справи. До основних груп засобів розслідування відносять: кримінально-процесуальні засоби розслідування, криміналістичні засоби, психологічні засоби, оперативно-розшукові засоби, засоби організаційно-управлінського характеру. Традиційно криміналістичні методичні рекомендації відносять до криміналістичних засобів. Однак приймаючи до уваги, що джерелами таких є норми права, слідчосудова практика, то криміналістичні методичні рекомендації не можуть просто бути підпорядковані до криміналістичних засобів. Як варіант доцільно розглядати питання про виокремлення їх як самостійного елемента в структурі засобів розслідування.

Використана література:

1. Гончаренко В.Г. Право і криміналістика // Вісник Академії адвокатури України. - 2004. - Вип. 1. - С. 40 - 43.
2. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории - к практике. - М.: Юрид. лит., 1988. - 304 с.
3. Когутич І.І. Використання знань та засобів криміналістичної тактики і методики під час розгляду кримінальних справ у суді: Монографія. - Львів: Тріада плюс, 2009. - 448 с.
4. Ведерников Н.Т. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики преступления // Криминалистическая характеристика преступлений: Сб. науч. тр. - М.: Всесоюзный ин-т по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1984. - С. 74-78.
5. Шавер Б. Об основных принципах частной методики расследования преступлений // Социалистическая законность. - 1938. - № 1. - С. 42-56.
6. Смаль І.В. Методика розслідування підроблення проїзних квитків. - Дис. канд. юрид. наук. - Донецьк, 207. - 223 с.
7. Колдин В.Я. Криминалистика: теоретическая наука или прикладная методология? // Вестник Московского университета. Серия 11. Право. - 2000. - № 4. - С. 14.
8. Чебуренков А.А. Основы теории расследования: Монография. - М.: Юрлитинформ, 2010. - 176 с.